

MEĐUSOBNO UPOZNAVANJE I DOBRA DJELA

Hasan DŽILO

UDK 28-1
28-254

Sažetak: U ovom eseju autor razmatra značenje 13. ajeta kur'anske sure Hudžurat, kao i njegovu recepciju u savremnim diskursima, a u hermeneutičkom ključu tumačenja ovog ajeta Huseina ef. Đoze, koje je iznosio studentima na predavanjima tefsira na Fakultetu Islamskih nauka u Sarajevu. Autor se kritički odnosi prema onim čitanjima ovog kur'anskog ajeta koja gube iz vida njegov završetak. U takvim se čitanjima međusobno upoznavanje o kojem je riječ u ovom kur'anskom ajetu svodi na osvajački, utilitaristički i hegemonistički koncept i projekat. Stoga autor naglašava važnost kraja kur'anskog ajeta u kojem je poentirana etička i duhovna dimenzija susretanja u otvorenosti prema zajedničkoj duhovnoj dimenziji čovječanstva, bez koje nema približavanja među različitim kulturama.

Ključne riječi: Kur'an 49:13, međusobno upoznavanje, dobra djela, Husein ef. Đozo

“O ljudi! Mi vas stvorismo od jednog muža i jedne žene, i odredismo da budete narodi i plemena da bi se jedni drugih upoznavali! Kod Allaha su, doista, najpočasćeniji među vama oni koji su najbogobojazniji!”

(Kur'an, 49:13)

Tumačenje ili razumijevanje ovog kur'anskog ajeta još uvijek zauzima široke razmjere. Ajet se citira petkom na džamijskim (džumuanskim) predavanjima. U izlaganjima profesora medresa i islamskih fakulteta i drugih instituta svagda se komentira kada se govori o odnosu islama prema drugima. Napose se citira na seminarima, međunarodnim konferencijama, svečanim akademijama, na susretima posvećenim međureligijskom i međukulturnom dijalogu gdje se jednostavno navodi da bi se potkrijepila mogućnost uspostavljanja institucionalnog dijaloga. Ajet je, čak, ispisan i na samim vratima Ujedinjenih Nacija, međutim, nažalost,

nepotpuno. Jednostavno, nedostaju sljedeće riječi: “Kod Allaha su, doista, najpočasćeniji među vama oni koji su najbogobojazniji!”, dok se citira samo prvi dio ajeta: “O ljudi! Mi vas stvorismo od jednog muža i jedne žene, i odredismo da budete narodi i plemena da bi se jedni drugih upoznavali!” I tu se zastaje, ne ide se dalje, kao da se smjera prenaglasiti značenje više no što ga ima čitav ajet. Dakle, ovdje se potencira, glede cjeline teksta, posve značajna navedena činjenica – upoznavanje jedni drugih – apstrahirajući je, kao da se, jednostavno, radi o korijenskom dijelu cijelog ajeta. Sve je važno u ajetu i nema ništa što bi imalo biti manje ili više važno. Dijelu koji se smatra važnijim se, upravo, u današnjim uslovima, pridaje drugačije značenje. Zbog toga, ovdje trebamo pažljivo uzeti na znanje prijetvorno razumijevanje teksta.

Na samom početku želja nam je ocrtati razliku između “međusobnog

upoznavanja” u vrijeme objavljivanja kur'anskog ajeta i međusobnog upoznavanja u spektru ciljeva postavljenih iza upotrebe tog značenja u današnjem političkom i kulturnom diskursu. Pri ovome ostaje se slijepim pred jednom velikom činjenicom koja povlači ne samo lokalne već i međunarodne posljedice. Danas se uopće ne govori o ciljevima, a još manje, o posljedicama “međusobnog upoznavanja” na svim spomenutim susretima. Nameću se mnoga pitanja od kojih bi mogli spomenuti samo nekoliko: Tko je subjekt, a tko predmet upoznavanja? Da li samo jedni učestvuju u upoznavanju ili su, pak, svi uključeni u njemu? Ili, jednostavno, tko bi mogao imati privilegiju pokrenuti upoznavanje drugog? – pitanja su koja, svako ponaosob, zahtijevaju široku analizu.

Želja nam je naglasiti da ovdje ima nešto mnogo značajnije od samog upoznavanja što ima praktičnih posljedica. Upoznavanje kao da se

smatra mišljenom kategorijom, a ne stvarnošću koju treba misliti. Zar svijest o Bogu ili bogobožnost ili činjenje dobrih djela (*etkakum*) nije mnogo dublja od samog upoznavanja? Zar ovo nije neposrednije unutarnjem bitku ljudi od činjenice da se oni međusobno upoznaju? Lajt-motiv ovog kur'anskog ajeta trebali bismo potražiti u njegovim završnim riječima, a nikako samo u sredini kao što se to čini na svim mjestima, susretima, konferencijama... da bi se, na taj način, iznašlo, hrleći tome, nekakvo opravdanje i razrješnica cilja stvaranja različitosti među ljudima, plemenima i narodima, a to je, bez sumnje, kao što se smatra, upoznavanje jedni drugih.

Ovo nekoliko načina razumijevanja završnih riječi kur'anskog ajeta nisu proizvoljni. Pogledamo li u komentare kur'anskog ajeta, susrest ćemo se sa različitim razumijevanjima. Komentatori Kur'ana posljednjim riječima (*etkakum*) pridaju nekoliko nivoa i, posljedično tome, nejednako se prevode: čas "...oni koji su najbogobožniji" a čas "...oni koji su najsvjesniji o Bogu" ili, pak, treći "...oni koji su u prisutnosti Božijoj". Ima i razumijevanje, kojemu ćemo se mi prikloniti, a to je "oni koji urade najviše dobra djela".

Nije nam na umu činjenica da sva ova značenja ne posjeduju u sebi unutarnju povezanost. Međutim, kad već pravimo nekakvu usporedbu ovih značenja, tada nam se ipak čini najbližim – pri rangiranju istinskog značenja spomenute riječi – treće razumijevanje koje je zastupao na svojim predavanjima profesor tefsira na Fakultetu Islamskih nauka, Husejn Đozo. Njegove su me riječi potaknule, čak danas, poslije trideset i pet godina, ponuditi sažetu analizu njegovog razumijevanja kur'anskih riječi koje smo ovdje uzeli predmetom našeg interesa.

Nijedna kategorija, pa ni upoznavanje, ne može se razumjeti ukoliko se ne zaviri u same ciljeve tog upoznavanja, a ako, pak, nam manjka svijest o njegovim posljedicama, to još više zasjenjuje samo razumijevanje upoznavanja. Ako se upoznavanje

među ljudima danas temelji na znanju i filozofskim pretpostavkama na kojima je utemeljeno to znanje – a jeste, bez sumnje – što je osnova evropskog diskursa, onda nam se bezuvjetno i neminovno ne pokazuje savremeno znanje, koje je dijametralno suprotno klasičnom znanju, neutralnim, lišenim utilitarističkih ciljeva sa nepredvidljivim planetarnim posljedicama. Danas znanje ili upoznavanje najmanje služi našem upoznavanju nas samih, produbljivanju svijesti o svojem ja ili identitetu (kulturnom, religijskom...), već je njegova uporaba usmjerena osvajanju, eksploataciji, potčinjavanju; ono je izvan-sebe-upravljeno znanje, raskorijenjeno znanje i tako ostavljeno da lebdi u beskonačnosti historije bez autentičnog cilja.

Da se radi o narušenom balansu savremenog znanja pokazuje ne samo posljednje viševjekovno evropsko iskustvo, već i poremećaj izazvan, a to nam najbolje ilustruje savremena fizika, u domenu prirode i njezinih resursi, sa nepredvidljivim posljedicama. Posljedica ili nadolazeći razvoj ono je što diktira činjenje i znanje. Ako se prije smatralo da posljedica duguje svoje bivstvovanje uzroku ili da postojanje uzroka sudjeluje u postojanju posljedice, danas se može ustvrditi da posljedica može progutati ne samo sebe samu, već i svoj uzrok. Nema se nikakve moći kontrolirati, a još manje, svladati nadolazeći razvoj koji prouzrokuje drugi nadolazeći razvoj i tako *ad infinitum*, besciljno i bezizgledno.

Da ne bi znanje ili upoznavanje ostalo samo mišljenom stvarnošću, a ne stvar koju bi trebalo i te kako dobro promisliti, moramo ga najprije sagledati iz neposrednog životnog iskustva, onako kako se ono nadaje i, posljedično tome, razumijeva. Tek ćemo tako moći imati uvid u njegovu naličju posve nejednakom njegovom istinskom naličju koje otkrivaju sveti tekstovi. Kako se ono danas ukazuje, pokazat ćemo na nekoliko primjera na lokalnoj ravni, čiji smo mi najneposredniji svjedoci, s jedne, i niz nekoliko primjera na široj ravni, s druge strane. Posmatrano

iz savremenog ugla, upoznavanje jedni drugih predstavlja, kako je ono postavljeno, najdestruktivniju činjenicu. O tome nam govori još uvijek uzavrelo balkansko iskustvo. Jer: najveći neprijatelji jedni drugih nisu oni koji se ne poznaju, već oni koji se najviše poznaju. Tko može ustvrditi da Srbi i Hrvati, na primjer, ne poznaju jedni drugih? Ili, pak, drugi primjer: Ne poznaju li se dobro Bugari i Srbi uprkos tome što pripadaju jednoj religiji, koji se nikada nisu dogovorili o ničemu u svojoj historiji? I još: Ne poznaju li se dovoljno Srbi i Albanci (od kojih među potonjima ima značajan broj koji pripada pravoslavlju). Ili, pak, četvrti i najsvježiji primjer: Ne poznaju li se Bošnjaci, Srbi i Hrvati u Bosni? Možda suprotno namjerama upoznavanja, ovdje nam neposredno životno iskustvo govori da su najveći neprijatelji jedni drugih oni koji se najviše poznaju, a najveći su prijatelji oni koji se najmanje poznaju. I pored toga što su se najmanje poznavali, Albanci i Slovenci pokazali su najveće poštovanje jedni prema drugima! A najveće su posljedice pretrpjeli od upoznavanja balkanskih iskustava Bošnjaci koji su bili predmet najvećeg interesa znanja drugih. Još uvijek zajedničko življenje na Balkanu ne iznalazi se u duhovnim motivima, u pretpostavkama samosvijesti svakog identiteta i njegove otvorenosti prema drugima i samo-kontinuitetu u historiji. Tu se posvema čini kao da nas je netko silom natjerao i još tjera, a to nam je itekako dobro znano, da živimo zajedno. Eto najveće istine o naravi upoznavanja kao faktora potčinjavanja. Tolerancija ne treba da se zadrži na samoj sebi jer će ona kad-tad dovesti do nesnošljivosti, nema se ni moći da nekoga vazda toleriramo. Od prijelazna stava, tolerancija ili snošljivost treba da postane unutarnja čovjekova obaveza, govorio je Gete. Sve dok se drugome kazuje šta mu je činiti, u isto se vrijeme on opredmećuje, poput drugih stvari, kao da on jednostavno ne zna šta mu je činiti. To, nadalje, podrazumijeva da još nismo iznašli

u sebi samima pretpostavke šta nam je činiti i u očekivanju smo da nas netko drugi uputi k tome.

A sada da pogledamo na širu ravan, internacionalnu, gdje nam se ukazuje "istinsko" značenje upoznavanja jedni drugih koje se naglašava više no što treba ili, pak, vrijedi, imajući u vidu cjelinu ajeta. Ne može se kazati da kolonijalizacija evropskih sila, na primjer, na Srednjem istoku nije olitvorena namjera i ideja orijentalizma. I sami smo svjedoci o velikom broju inostranih istraživača koji više znaju o našoj kulturnoj historiji no što znamo mi sami. Čitajući njihove tekstove o nama i našim prilikama ili razgovarajući s njima, mi postajemo svjesniji sebe samih nego li što tu samosvijest stičemo našim neposrednim iskustvom življenja i mišljenja sadržaja naših kulturnih tradicija.

Današnji ciljevi globalizacije i njezine posljedice, upravljanje iz jednog centra, posjeduju univerzalno značenje pred čijim izazovima su sučeljeni skoro svi kulturni i religijski identiteti u svijetu. Najgore je to što preko drugih mi se stičemo samosviješću i dok mi to već počinjemo prakticirati već nam nadolaze druge vrijednosti i mjerila činjenja. Nikada nije bila prisutnija samonegacija vrijednosti no što je to danas. Dok jedna vrijednost još nije prispjela do onog drugog stvara se druga vrijednost u centru što proizvodi te vrijednosti. Ovaj proces koji je u nadolaženju vrijednosti ne poznaje postojanost i podlogu onoga što bi imalo označiti vrijednost, dok je ona vrijednost u isto vrijeme i nije. Zbog toga su mnogi mišljenja da je jedna ovakva praksa ili djelovanje suprotna hodu historije – a sve religije govore da historija ima svoj cilj, da ona nije besciljna – koja nema nikakvu putanju osim da svagda bude u promjeni i nestalnosti, tj. da se bude i da se ne bude u isto vrijeme. Dok jesam ja i nisam. Ili ono što nisam negira ono što jesam. Ako znanje ili upoznavanje ne stičem iz mog unutarnjeg iskustva, onda mi se posredstvom upoznavanja od strane drugog, nudi znanje o meni koje se postavlja između moje svijesti i samosvijesti i na taj se način pomalja

jedna razdjelnica koja dovodi do toga da se samootuđim u samoj svojoj tradiciji ili kulturnoj matrici. Na taj način stvara se vakuum u tradiciji koju slijedim. Napustio sam vrijednosti svoje tradicije, a još se nisam prilagodio nadolazećim vrijednostima. Isti je slučaj i sa upoznavanjem drugog ukoliko je ovo uslovljeno s ciljem da bi mu se nešto nametnulo, a ne da bi stekao, preko upoznavanja drugog, veću samosvijest. Nijedan narod danas ne napada drugi narod dok ne upozna dobro bitak tog naroda. Ako nismo svjesni o svom bitku iznutra, tada nam prijeti drugi bitak izvana (Hajdeger). Zbog toga može se kazati da, ako na vratima Ujedinjenih Nacija stoji "upoznajte se jedni drugih da bi se pokorili" možda bi imalo manje štetnih posljedica no da stoji "da bi se upoznali jedni drugih". Ovdje upoznavanje jednostavno vara i zanosi. To bi sigurno natjeralo narode da se posvete svojim problemima, pa ne bi mogli biti olahko potčinjeni, manje se baveći problemima drugih. U prvom slučaju tačno bi se odredile namjere, pa ne bi se upoznavali jedni drugih i ne bi kazivali drugima šta im je činiti, na koji bi način oni mogli srediti svoje stvari. Dok drugim slučajem, "da bi se upoznali", samo se legitimira potčinjavajuća uloga upoznavanja drugih što nužno uključuje premisu "ne mogu se potčiniti jedni drugih ako se ne upoznaju".

Kao što je kod čovjeka lakše baviti se tuđim problemima no svojim tako je i sa državama i nacijama. Još je Hegel govorio u vrijeme kada su nacije izašle izvan sebe samih da nacije koje su podijeljene u sebi putem rata izvana traže mir unutra.

Posvema izgleda da upoznavanje jedni drugih kao da prethodi međusobnom potčinjavanju i nametanju svojih vrijednosti. Bar tako nam govori iskustvo s mnogim narodima u svijetu. Umjesto trijumfa demokratije i ljudskih prava, Ujedinjene Nacije legitimiraju hegemonističku poziciju zapadne kulture. Konflikte među narodima svode se na sudar kultura utemeljenim u religijama. Dok jači, koji ima moći upoznavati druge, ne

upozna u detalje željeni cilj, on ga neće napasti. Kakve li ironije da se ljudi upoznaju u jednom tako udaljenom centru kao što su to Ujedinjene Nacije koje već imaju svoju agendu utemeljenu na hegemoniji! Kulture po svojoj biti, jednostavno, komuniciraju jedne s drugima, utječu jedne na druge i akultuiraju se u ovisnosti od toga koliko su one otvorene jedne prema drugima i koliko u toj otvorenosti grade i oploduju svoju samosvijest i svoj samo-kontinuitet u komunikaciji i susjedstvu s drugima.

Jasno je da oni koji smatraju da su dohvatili korijensko značenje kur'anskih riječi nemaju nikakav uvid u tradicionalni pojam upoznavanja koji je dijametralno suprotan savremenom upoznavanju. Zlo ili grijeh o kojem govore religije mnogo je dublji od upoznavanja, jer zlo je ucjepljeno u samoj prirodi čovjeka. Svi su mehanizmi religije usmjereni otklanjanju i potiskivanju zla u najdubljoj čovjekovoj osnovi. Znanje, pa još i upoznavanje, ukoliko se ima odnositi na nešto izvan sebe samoga, onda ono ima samo jedincati cilj: opredmetiti ono na čemu se ono odnosi, ono svagda stvara svoj predmet, čak opredmećuje i ono što se ne može opredmetiti i, konsekvantno ovome, drugi postaje predmetom našeg upoznavanja. Znanje kao takvo bude li bilo lišena njegovih pretpostavki na kojima počiva, kako naučavaju religije, a to su svijest o Bogu ili bogobojaznost, uključujući i moralnu dimenziju, što se spominje na kraju ajeta, može se rašljati u mnogim smjerovima koje bi mogle poprimiti neželjene posljedice. Budući da ništa u povijesti Evrope nije dovelo do pogibeljnijih posljedica od znanja, a danas, kao rezultat globalizacije koja se temelji isključivo na znanju koje nije neutralno, nema ništa pogibeljnije od upoznavanja drugog. Danas čim se drugi upozna u temelju, odmah očekujte da će on biti potčinjen bilo ideološki, bilo kulturno, da bi postao drugi, a ne da bude identičan sebi samom ili da bude svoj, da ne pripada sebi samom, već drugom. Nitko me ne može uvjeriti da ima prijelaz od

jednog do drugog ja. Nitko ne može posjedovati znanje o drugom ja. Ili: svatko, jednostavno, zna o svojem ja, a ne zna o ja onog drugog. Ono ja, tj. identitet, bilo religijski, bilo kulturni, zna da postoji, svjesno je svog bivstvovanja, a i drugo ja, isto tako, svjesno je svog bivstvovanja i – eto pretpostavke da i jedno i drugo ja treba da postoje sa svim svojim sadržajima utemeljenim u njihovim religijskim i kulturnim matricama. Samo preko bivstvovanja, sa svim onim što ona sadrži, ono smjera komunikaciji (Jaspers). Jednostavno, ako nema drugog, onda nema i mene. Ili – ako ne znam o drugom, onda kako mogu znati da sam taj što jesam. Ako nema od čega da se razlikujem, kako ću uopće mogu biti u mogućnosti da se razlikujem? Odakle dolazi razlikovanje? Ono se već pojavilo! Zbog toga u bivstvovanju drugog i u mojem bivstvovanju uključena je komunikacija. Da se tu ne radi jednostavno o pukom bivstvovanju pokazat će se onda kada se bude otvorenim sadržajima na kojima je utemeljeno ono ja. Postojim dok sam sa drugima, sam nisam ništa, veli Jaspers. No ono ja ne može ostati samo kao takvo, već se mora, veli Jaspers, transformirati, biti u promjeni, a ne

izgubiti svoj supstancijalitet, po čemu ono jest ja. Vjere u svijetu koje su osnovom različitih kulturnih tradicija potenciraju zajedničku osnovu ljudi zbog koje se oni mogu susretati, oslonivši se, kao što tvrdi Jaspers, na tri činjenice: pročišćena misao, iskrenost i temeljno zajedničko znanje koje će dovesti do preobražaja njihovih tradicija a da ih se ne napusti. Ako je osnova svih tradicija jedna, onda je hegemonistički naum zahtijevati od druge preobražaj koji bi bio po mjeri jednog znanja raskorijenjenog od njegovih metafizičkih pretpostavki. Nema li zajedničkog znanja, susretanja i otvorenosti prema toj zajedničkoj osnovi, onda nema ni približavanja među različitim kulturama.

Kao da smo se malo udaljili od zahtjevne namjere teksta, a ponaosob od parcijalna razumijevanja kur'anskog ajeta, od izostavljanja njegovih posljednjih riječi koje daju smisao cijelom ajetu. *Etkakum* u značenju "dobrih djela", "oni koji čine dobra djela" – interpretaciju koju je predložio profesor Husejn Đozo – isto tako zahtijeva produbljeno razumijevanje. Islam je, u cjelini, religija akta, a manje religija namjere. Namjera je važna, no ona ima eshatološko, a ne

ovosvjetko značenje. Kakva li smisla imaju obožavanje i upoznavanje bez dobrih djela?! Čak je i samo vjerovanje besciljno i bezizgledno bez dobrih djela, govorio je Husejn Đozo. Akt, djelovanje ili, danas, stvaranje vrijednosti utemeljeni na dobrim djelima, a manje na namjerama, jeste osvjetljavanje svrhe čovjekova stvaranja, a ne samo "upoznavanje jedni drugih" koje se više vrednuje od "dobrih djela" u razumijevanju samog ajeta. I veliki Muhamed Ikbāl tvrdi da je islam vjera akta, činjenja. Dobra djela su oni sadržaji koji su događaji, akti koji čine historiju, a konsekvantno ovome i vrijednosti i modele činjenja. Prisutnost Božija u dobrim djelima činjenica je kojoj se smjera. Radost u dobrim djelima koje čini čovjek najveće je iskustvo čuvstvovanja Boga, a ne samo unutarnji postupak ili iskustvo. Ako je već vjerovanje prazno ili beznačajno bez dobrih djela, tada kakvo bi značenje imalo upoznavanje?! Zbog toga su najpočasćeniji kod Boga oni koji najviše čine dobra djela. Samo preko dobrih djela drugi nas mogu najbolje upoznati, onih djela koje se isključivo čine zbog lica (osmjeha) ili zadovoljstva Božijeg (*li vedžhil-lah*).

الموجز

التعارف والأعمال الصالحة

حسن جيلو

يستعرض الكاتب في هذا المقال معنى الآية ٣١ من سورة الحجرات، وكيفية تقبل هذا المعنى في الخطابات المعاصرة، وفي المفتاح التفسيري عند الشيخ حسين جوزو في تفسير هذه الآية، والذي كان يلقيه على الطلاب في محاضرات مادة التفسير في كلية الدراسات الإسلامية في سراييفو. ويستعرض الكاتب بالنقد تلك القراءات لهذه الآية القرآنية التي تغفل خاتمتها، حيث إن تلك القراءات تختزل التعارف المذكور في هذه الآية القرآنية على المفهوم والمشروع التوسعي النفعي المتسم بالهيمنة. لذا يؤكد الكاتب أهمية خاتمة هذه الآية القرآنية التي تبرز البعد الخُلقي والروحي للتلاقي في الانفتاح على البعد الروحي المشترك للبشرية، والذي يتعذر بدونه تحقيق التقارب بين الثقافات المختلفة.

الكلمات الرئيسية: الآية ٣١ من سورة الحجرات، التعارف، الأعمال الصالحة، الشيخ حسين جوزو.

Summary

GETTING ACQUAINTED WITH EACH OTHER AND GOOD DEEDS

Hasan Džilo

In this essay the author considers the meaning of the 13th verse of the Quran's Surah Al-Hujurat as well as its reception in contemporary discourses, and considers it within the hermeneutical key of interpretation by Husein effendi Đozo, presented to his students in his lectures on Tafsir at the Faculty of Islamic Studies in Sarajevo. The author has a critical stance toward those readings of this Quranic verse that lose sight of its ending. Such readings reduce the mutual acquaintance which is mentioned in this Quranic verse to a conquering, utilitarian and hegemonic concept and project. Hence, the author stresses the importance of the ending of the Quranic verse which emphasizes the ethical and spiritual dimension of meeting, in openness towards a mutual spiritual dimension of humanity, without which there is no approach amongst different cultures.

Key words: Quran 49:13, mutual acquaintance, good deeds, Husein effendi Đozo